

ВАЛОРИЗАЦИЈА ИНДУСТРИЈСКОГ НАСЛЕЂА У ИТАЛИЈИ НА ПРИМЕРИМА ФАБРИКА ШЕЋЕРА У ЕМИЛИЈА-РОМАЊИ

VALORIZATION OF THE INDUSTRIAL HERITAGE IN ITALY ON THE EXAMPLE OF SUGAR FACTORIES IN EMILIA-ROMAGNA

Александар Вучковић*

рад примљен: октобра 2013, рад прихваћен: новембра 2013.

Апстракт

Циљ овог рада је представљање искуства које је Италија имала у домену очувања и вредновања индустријског наслеђа. Историографским приступком је објашњен развој концепта ове баштине, од Уједињеног Краљевства, које је било пионир, преко Француске да би се излагање завршило на Италији. Концепт индустријског наслеђа је постепено еволуирао и био праћен оснивањем различитих институција које су се њиме бавиле, постепено проширујући своје делатности од каталогизације остатака индустријске прошлости до активног учешћа у пројектима ревитализације. Везано за ову еволуцију, значајан је развој индустријске археологије као научне дисциплине која је пружала одговарајуће инструменте за вредновање индустријске баштине. Указано је на неке уобичајене грешке и заблуде у вези са овим наслеђем и на улогу коју би архитекта требало да има у процесу валоризације. Анализирани случајеви су одабрани са простора региона Емилија-Романја зато што је то био центар италијанске производње шећера, па самим тим и поседује највише материјалних остатака. Покушало се, путем избора примера, указати на различита искуства и сценарије елабориране од стране приватног и јавног сектора, као и на различите аспекте наслеђа, који су валоризовани са мање или више успеха.

Кључне речи: *индустријско наслеђе, индустријска археологија, валоризација, шећер, искуство*

Abstract

The aim of this paper is to present the experiences that Italy has had in the domain of preservation and valorisation of the industrial heritage. By the means of the historiographical approach, the development of the concept of this patrimony will be explained, starting from United Kingdom, which was a pioneer, through France to conclude with Italy. The concept of the industrial heritage was gradually developed and it was followed with a foundation of various institutions, which expanded their activities from a cataloguing of remains of the industrial past to an active participation in revitalisation projects. Connected to this evolution is the development of the industrial archaeology as a scientific discipline which offered some instruments in the valorisation of the industrial patrimony. Some misconceptions and errors about this heritage have been put to light, and the role of the architect in this process has been explained. The analysed cases were chosen from the region of Emilia-Romagna because it was the centre of the Italian sugar production and, consequently, possesses a big quantity of material remains. Different experiences and scenarios, elaborated by private and public sector will be presented, also with some aspects of the heritage valorised with more or less success.

Key words: *industrial heritage, industrial archaeology, valorisation, sugar, experience*

Увод

Очување и брига за остатке индустријске прошлости је прича пуна парадокса. Иако сама индустрија представља стваралчки процес и повезана је са растом и развојем, очување њеног наслеђа се сусретало и сусреће се врло често са деструкцијом. Тако није случајно што се за почетак проучавања ове баштине узима рушење улазног портала станице Јустон (*Euston*) у Лондону 1962. год., поступак који је наишао на велико негодовање и протествовање локалног становништва. Иако овај објекат, саграђен у дорском стилу, није поседовао обележја индустријске архитектуре нити је представљао део неког производног процеса, он је за локалну популацију био симбол друге индустријализације Енглеске у другој половини XIX века. Треба нагласити да почетак интересовања за овај тип баштине коинцидира са почетком процеса дезиндустријализације западноевропских земаља, директно изазваног измештањем производних погона великих корпорација у земље у развоју, првенствено због јефтинејег материјала и радне снаге. Велики број комплекса тако је остао напуштен, изложен крађама преосталих машина и утицају климатских услова. Потреба да се ови комплекси укључе у градско ткиво и да им се пронађе нова употреба довела је касније до првих планова урбане регенерације.

* Александар Вучковић, д.и.а,
Еразмус Мундус програм ТПТИ (Универзитет Париз 1 Пантеон-Сорбона,
Универзитет у Евори, Универзитет у Падови)
valeks86@gmail.com

Сл. 1.
Рушење комплекса Les Halles
 Fig. 1.
Destruction of the complex Les Halles

Свест о значају овог наслеђа стиже касније до осталих европских земаља. И поред искуства Уједињеног Краљевства и могућности да се избегну исти резултати, у Паризу ће од 1971. до 1973. год. доћи до рушења комплекса Les Halles. Део мегаломанских планова за трансформацију француске престонице тадашњег председника Жоржа Помпидуа (Georges Pompidou) коштао је град једног од задњих остатака индустријског развоја XIX века. Les Halles (фр. хале) су поседовале носећу конструкцију од челика (Сл. 1.) која је била врло слична онима употребљеним на железничким станицама Gare du Nord или Gare d'Est а служиле су као централна пијаца Париза. После рушења, на месту је остала ископина дубока 20 m за коју је град предвидео да служи за изградњу нове метро станице и тржног центра. Данас је у току извршење још једног плана, који је такође изазвао контроверзе, док се испод некадашњих хала налази највећа европска метро станица (Châtlet-Les Halles), где се укрштају 5 линија метроа и 3 линије RER-а¹. Међутим, иако туда прође 800.000 путника дневно, мало је оних који знају да објасне зашто се тај део града зове „Хале“, а то је податак који објашњава како деструкција наслеђа представља брисање колективног сећања и идентитета.

Италија ступа на ову сцену тек 1977. год., са првом интернационалном конференцијом у Ротонда дела Басана (Милано) и изложбом *San Leucio: Archeologia, storia, progetto*², коју је организовао Еуђенио Батисти (Eugenio Battisti) исте године. Италијански контекст је нешто другачији од евоцираних примера, а у наставку текста покушаћемо да објаснимо и зашто.

Еволуција концепта валоризације индустријског наслеђа у Италији

Први корак у борби за заштиту индустријског наслеђа се може објаснити као процес концентрације, који се пре свега односио на окупљање стручњака у прве институције. Тако 1976. год. настаје *Centro di Documentazione e Ricerca Archeologica Industriale*³ који се повезује са радом *Instituto Centrale del Catalogo*⁴. Примарна улога ових институција је била каталогизација индустријског наслеђа, и то првенствено непокретног.

У међувремену, Антонело и Масимо Негри (Antonello Negri, Massimo Negri) дају потпунију дефиницију индустријске археологије као дисциплине чији је циљ изучавање „комплетних физичких остатака који сведоче о организацији индустрије на одређеној територији“ (A. Negri, 1983). Важно је нагласити да се поменути остаци посматрају у две димензије. Просторна димензија подразумева физичко присуство објеката (мада се и из одсуства може пуно научити, како то Ан-Франсоаз Гарсон истиче⁵), док се временска димензија односи на промене произашле из техничко-технолошких еволуција и рационализација у производњи, које константно остављају последице на различитим нивоима, почевши од саме фабрике до шире територије.

На пољу индустријске археологије у Италији на националном нивоу делује само једна организација: *Associazione Italiana per il Patrimonio Archeologico Industriale* (AIPAI)⁶. Она је подељена на регионалне секције и у сталном је контакту са владом, *soprintendenza*-ма, регионима, провинцијама, градовима, музејима, универзитетима и фондацијама, са циљем да се очува континуитет у истраживањима и анализи индустријског наслеђа у његовом регионалном контексту.

¹ RER (*Réseau express régional d'Île de France*) је популарна скраћеница која се користи за субурбане возове који спајају Париз са осталим департманима престоничког региона. Он је састављен од 5 линија : A, B, C, D i E.

² Више аутора (1977): *San Leucio: Archeologia, storia, progetto*. Milano, Formichiere

³ Центар за документацију и истраживања у индустријској археологији

⁴ Централни институт за каталогизацију

⁵ Коментар је преузет из личних белешки са предавања *Histoire des techniques*, одржаних на *Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne* у зимском семестру школске 2011/2012

⁶ Anne-Françoise Garçon је редовни професор на овом универзитету, шеф катедре за историју науке и технике и главни координатор програма *Erasmus Mundus TPTI : Techniques, Patrimoine, Territoires de l'Industrie*.

Како је индустријско наслеђе виђено очима закона? На овом пољу напредак је био најмањи и најспорији. Италија иначе поседује велику традицију у очувању културног наслеђа и квалитетан закон из 1939. год., још увек на снази и са одређеним побољшањима, који јасно дефинише улогу државе и других јавних и приватних ентитета у tutelу културних добара. Међутим, јасна дефиниција индустријског наслеђа и шта се све под тим појмом подразумева јавља се тек у закону D.L. n. 62 из 2008. год., што је поприлично касно, с обзиром да су сви претходни услови за његово имплементирање испуњени много раније. Какве је последице закаслело доношење ове легислативе имало на баштину, видећемо на конкретним примерима.

Карактеристике индустријске археологије, њен значај у валоризацији наслеђа и улога архитекте у овом процесу

Индустријска археологија представља мултидисциплинарно изучавање материјалних и нематеријалних остатака индустријске прошлости (Celano, Chirico, 2011: 150). Ова дефиниција је, иако тако не изгледа, прилично комплексна. Мултидисциплинарност је, може се то слободно рећи, еволутивни корак у валоризацији, који се тек треба потпуно досегнути и прихватити у стручним круговима. Овај тип наслеђа је врло сложен и не може се ставити под одговорност само једне професије – у питању је подела одговорности у оквиру партиципативног процеса у оквиру система које чине (или би требало да чине) историчари, архитекти, урбанисти, рестауратори, етнологи, антрополози, индустријски археолози. Понуђен списак струка, наравно, није комплетан и може варирати од једног процеса вредновања до другог. Архитекта је есенцијалан у овом процесу, али не и једини, већ представља део истраживачког тима и као такав мора прихватити да „дели сцену“ са осталим стручњацима и да са њима активно учествује у елаборацији будућности баштине. Приказана комплексност је потребан предуслов за успешно вредновање једног културног добра, јер овај тим стручњака поседује потребне компетенције да би се бавио материјалном и нематеријалном димензијом наслеђа. Тако долазимо до наредног проблема, а то је извесна предност која се увек давала материјалној димензији, што је оправдано до одређене мере, јер морамо најпре перцепирати један објекат да бисмо му приписали одређену вредност, док је оцена једне праксе, технике или обичаја нешто тежа, јер укључује знање које се преноси оралним путем и показивањем, које се не може комплетно документовати. Тако се могу видети многи индустријски комплекси који су ушли у каталоге културних добара јер су поседовали карактеристике локалне архитектуре, елементе који су били обележја културног идентитета града или региона у којима су се налазили, док се као главни аргументи валоризације „место првог техничког трансфера“ или „место првог великог штрајка радника“ врло ретко срећу. Социолошки аспекти индустријске производње такође представљају део истраживачког процеса и

подједнако су значајни као архитектура објеката или економска историја једне фабрике.

Једна од појава, на коју се мора указати, нарочито код архитеката, али и осталих струка које су укључене у пројекте везане за индустријску баштину, јесте везаност за естетску компоненту. Наиме, један комплекс има више могућности да буде стављен под заштиту државе или надлежне институције уколико поседује карактеристике неког историјског периода, без обзира да ли је у питању неки од неостилова или архитектура регионалних карактеристика. Везаност за естетску компоненту, или једноставно речено, за концепт „лепо – ружно“ може се схватити једино као хендикеп или као резултат непотпуног истраживања у пројекту валоризације наслеђа. Следећи ову логику, требало би задржати само оне комплексе који пружају пријатан естетски угођај посматрачима или онима који се баве њеним вредновањем, а порушити све напуштене рударске комплексе, јер су они „лепи“ малом броју људи.

Појава брисања колетивног сећања путем уништавања наслеђа или одабира оне баштине која одговара тренутном тренду, политичком режиму или естетској преференци одређене групације је појава која се постепено превазилази. Треба имати у виду да индустријски развој није био ни леп ни угодан, и да се заснивао на широко распрострањеним појавама као што су: експлоатација радника, искоришћавање деце као радне снаге, штрајкови који су угушени у крви. Све ове негативне појаве представљају део идентитета једног индустријализованог друштва и као такве их треба прихватити и представити широј публици. Фабрике и остали производни погони би требало да сведоче и о тим догађајима, који су кључна компонента у листи разлога због којих би један комплекс требало да буде институционално заштићен. Према ауторкама Ђелано и Кирико (Celano, Chirico, 2011: 151), бављење индустријском археологијом представља истраживање о вредностима живота у одређеном периоду и не може бити ограничено само на архитектонски контекст, нити се њему може *ad hoc* давати примат у процесу валоризације.

Имајући у виду претходно речено, можемо цитирати потпунију дефиницију индустријске археологије, коју даје Ђовани Луиђи Фонтана (G. L. Fontana, 2012: 10) :

„Предмет истраживања индустријске археологије је индустријско наслеђе, све последице људских активности које су биле промењене и које су еволуирале временом, све оно што је имало утицаја на околину и друштво. Према томе, индустријско наслеђе је састављено од бројних елемената различите природе; то је целина материјалних и нематеријалних компоненти, као што су документи, оруђа, архитектонски објекти и пејзажи на једној страни и знање, емоције и историја на другој страни.“

Када говоримо о архитектонским интервенцијама, треба нагласити чињеницу да се напуштање комплекса и фабрика не ограничава само на престанак производног процеса. Први елементи који нестају су машине – врло често бивају продаване од стране тренутног власника, или, уколико су још

увек на месту на коме су инсталиране, бивају распарчаване и одношене од стране лопова, јер напуштени комплекси нису чувани. Кровни покривач врло лако пропада и открива унутрашњост објекта, остављајући изложену носећу конструкцију, често од челика, која полако оксидира и чија се носивост смањује, повећавајући ризик од комплетног колапса објекта. Прозори и врата су на реду након краће машина, јер су и даље употребљиви. Ђелано и Кирико указују на крхку природу ове баштине и разлику у односу на утврђења или цркве, који су због природе материјала и градитељских техника много отпорнији и дуговечнији.

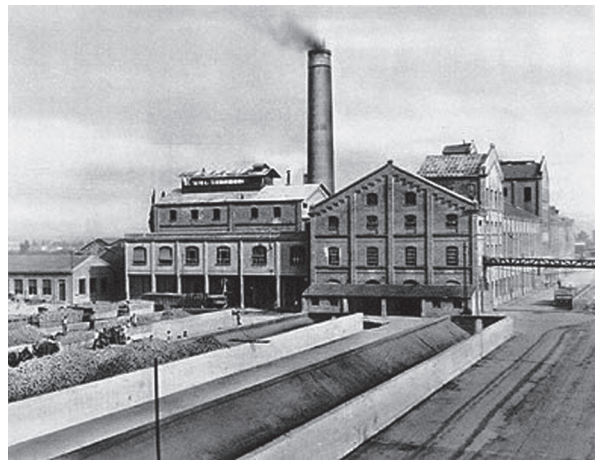
Материјални остаци индустрије шећера у Италији и њихов значај

У односу на друге европске земље, попут Енглеске, Француске и Немачке, производња шећера у Италији је започела прилично касно. У почетку, била је лимитирана на рафинацију и први комплекси – рафинерије су се могли пронаћи у лукама попут Венеције и Ђенове, у које је стизао сиров шећер и где се одмах прерађивао.

Скоро читав континент је дуго зависио од увоза шећера од шећерне трске, који је долазио из шпанских и енглеских колонија на Карибима. Енглеска се убрзо издвојила као монополиста у овој трговини и велики проценат шећера на европском тржишту долазио је управо из њених колонија. Континентална блокада, наметнута од стране Наполеона, имала је за последицу несташицу овог производа и континентална Европа је полако почела да тражи замену за културу шећерне трске, која је успевала у Европи на лимитираном подручју. Одговор је пронађен у шећерној репи, која је добро успевала у хладним климатима (Tonizzi, 2001).

Италијанске државе, а од 70-их година XIX века и уједињено италијанско краљевство, тежило је да се ослободи поменутог увоза. Међутим, од 17 фабрика, колико је подигнуто у периоду између 1811. и 1855. год., свега две су имале нешто дужи радни век, а све остале су биле затворене због неповољних услова: мале површине под шећерном репом, недостатак технологије и стручног кадра да њима управља као и неповољне пореске политике (Severini, 2004).

Тек од друге половине XIX века може се приметити узлазни ток у развоју. Тежиште производње се помера на исток, у јужни Венето и Емилија-Ромању. Избор није био случајан – ови предели су били равничарски, са обиљем пловних речних токова и канала који су били неопходни из два разлога: због воде које је била коришћена у технолошком процесу и која је служила за превоз сировина (репа, угаљ, кречњак), а и због влажне климе и квалитета земљишта (Esposti, 2009). Задње деценије XIX века представљају период трансформација пејзажа ових региона, јер почиње изградња великих комплекса за производњу шећера, шпиритуса и алкохола, који су били лоцирани ван градских центара и окружени непрегледним просторствима шећерне репе (Сл. 2). Ови комплекси су често били подизани уз помоћ страног

Сл. 2.
Шећерана у Форлију/
Fig. 2.
Sugar factory in Forlì;

капитала или уз учешће странаца, тако да се у њиховој архитектури могу пронаћи елементи и технике конструкције који нису били типични за Италију, већ за друге земље, попут Немачке, Чешке или Белгије, из којих је пристизао поменути капитал и технологија (Esposti, 2009, Tonizzi, 2001). У вези са страним утицајима, незаобилазан је феномен индустријских насеља (енг. *company towns*, фр. *cités ouvrières*, ит. *city degli operai*), подизаних од стране компанија за породице радника. Сем радничких станова, ова насеља су поседовала болнице, цркве, спортске објекте и радничке задруге и била потпуно независна од оближњих насеља. И архитектура радничког становања је показивала стране утицаје, што је и логично, обзиром да је индустријско насеље концепт, који је повезан са утопијском социологијом Роберта Овена (Robert Owen, 1771-1858), који се прво проширио по западној Европи, да би касније био прихваћен и у осталим деловима континента. Присуство ове индустрије имало је великих последица на привредни и инфраструктурни развој региона. Због потреба производње, убрзано се граде и прве железничке линије, као што је Ровиго-Адриа-Кјођа 1876. године. Регион врло брзо постаје покривен пругама, јер је сваки комплекс додавао своје прикључке главним линијама. Електрификација у првим деценијама наредног века такође је директна последица задовољавања потреба ове индустрије.

Опадање индустрије шећера у Италији је започело са енергетском кризом средином 70-их година, да би се број постројења смањивао све до краја деведесетих и до доношења Директиве Европске уније о производњи шећера. Тако је велики број фабрика временом постао напуштен, што је довело до образовања такозваних „празнина“ у урбаном ткиву многих градова, од којих се истиче Ферара, која је поседовала четири постројења таквог типа у самом центру. Брига о индустријском наслеђу и жеља за урбаном регенерацијом и изналажењем нових функција за ове објекте довела је до стварања многих планова и пројеката, са различитим резултатима.

Примери валоризације фабрика шећера

Шећерана у Ћезени (провинција Равене)

Комплекс се налази на североистоку од историјског центра Ћезене и ограничен је са севера пругом а са запада реком Савио (Сл. 3). Био је третиран у саставу PRG-a⁷ и предмет интервенција од стране јавног и приватног сектора у периоду између 1987. и 2005. године. Локална банка, *Cassa di Risparmio di Cesena*, постаје његов власник, да би у договору са општином уступила један део на коришћење истуреном седишту Универзитета у Болоњи, а остатак наменила становању.

Оно чиме се руководио архитектонски биро *Gregotti Associati Internationa*⁸, као и приватни и јавни сектор који је учествовао у овом пројекту, било је дефинисање „новог дела града“. Постављене су две осе управне на Савио и са намером да кварт повежу за његовом другом обалом, и две осе које су приближно паралелене са реком. Простор је дефинисан кроз секвенце тракастих објеката и пјачета, од којих је једна полукружна, са центром у виду димњака некадашње

фабрике, јединог преосталог дела комплекса који је у плану назван „сведок прошлости овог места“ (А. Massarente, 2011: 117).

Пројекат за регенерацију овог комплекса је сам по себи парадоксалан, јер ни једном делу производног погона није омогућено да добије нову функцију, имајући у виду да је преко 90% срушено. Ово је јасан пример наметања новог урбаног ткива, и то не само уништавањем постојећих простора и инфраструктуре, већ и самих објеката. Једини подсетник да је то некада било место неке производне активности је димњак, који је сачуван са лицемерним објашњењем о бризи за наслеђе, а стварним да није заузимао значајну површину у основи те се његовим рушењем не би значајно добило на површини за изградњу (Сл. 4 и 5).

Овакав модел валоризације применом супституције примењује се тамо где се вредностима тржишта даје већа предност него осталим вредностима баштине. Директна последица је губитак трагова индустријске прошлости, изградњом нових објеката без идентитета и икакве везе са прошлошћу.

Сл. 3.

Шећерана у Ћезени пре интервенције

Fig. 3.

Sugar factory in Cesena before intervention;

Сл. 4 и 5.

Рушење фабрике шећера у Ћезени

Fig. 4. and 5.

Destruction of the sugar factory in Cesena

⁷ *Piano Regolatore Generale*- Генерални урбанистички план.

⁸ Интересантна је чињеница да је власник архитектонског бироа објавио текст о овом пројекту, који није укључен у ово разматрање, али га треба проучити због односа који архитекти имају према индустријском наслеђу. Дат је у саставу библиографије.

Шећерана у Парми

Један од најпознатијих пројеката конверзије у Италији је дефинитивно простор некадашње шећеране *Eridania* у Парми, пре свега зато што је на њему учествовао један од најпознатијих италијанских архитеката, Ренцо Пиано (*Renzo Piano*). Комплекс датира из 1898. год., настао је на простору некадашњег бастиона Сан Ђироламо (*San Girolamo*) који је штитио североисточни део града. Производни процес је заустављен 1968. год., а већ наредне године остаје без машина и инфраструктуре. Био је напуштен до 1980. год., када постаје власништво општине Парма (Сл. 6).

Пресудну улогу у очувању ове баштине је имала управо администрација општине, која је схватила значај ових „урбаних празнина“ управо за „смештање нових функција, кохерентних са постојањем историјских објеката овог великог парка индустријске археологије“. Пројекат је подразумевао учешће приватног и јавног сектора, у складу са регионалним законом No. 19 од 3. јула 1989. год., на који се ослања и *Piano di Riqualificazione Urbana*⁹, који предвиђа постојање приватних

поседа у виду станова и јавних простора у виду зелених површина и јавних објеката. Читав комплекс је укључен у систем градских паркова и поседује: просторе за музичке манифестације, конгресе, изложбе, затим спортске објекте, део са становањем и полифункционални центар.

Главни објекат шећеране је део пројекта конверзије којим је управљао Ренцо Пиано. Овај објекат, дуг 80 m, у време још активне производње поседовао је три етаже на којима се одвијао производни процес. Пиано се одлучио за уклањање међусpratних конструкција и креирање јединственог простора. Једна од бочних фасада, на којој се сада налази главни улаз, срушена је, а друга фасада, овог пута конструисана од стакла, увучена је у односу на линију стрехе, тако да је створена једна врста надстрешнице. Пиано је овакав поступак оправдао жељом да створи визуелни континуитет између унутрашњости објекта и његовог окружења. Поменути јединствени простор, настао уклањањем међусpratне конструкције, подељен је попречно стакленим преградама како би се задовољили захтеви акустике (Сл. 7 и 8).

Сл. 6.

Шећерана у Парми пре интервенције

Fig. 6.

Sugar factory in Parma before intervention

Сл. 7 и 8.

Главни улаз и ентеријер
аудиторијума „Пеганини“

Fig. 7 and 8.

Main entrance and interior of
the concert hall « Paganini »

Читав пројекат је био доста хваљен од стране јавног мњења, због свог полифункционалног карактера и одабира адекватних функција, као и због „креирања парка који преузима улогу система у урбаном контексту, у присуству нових функција које представљају у најбољем светлу нови идентитет простора“ (F. Grace, 2002: 44).

Овај пример конверзије је индикативан, и по нашем мишљењу, заслужује да једна шира парентеза буде отворена. Велики број италијанских публикација говори о пројекту Ренца Пиана и позива се на њега као на референцу или угледни пример који би требало усвојити уколико се жели остварити једна успешна конверзија. Тешко се може оспорити чињеница да је архитект посветио пажњу репрезентативности

⁹ План урбане рекултивације или урбане регенерације.

простора, његовој функционалности, термичком и акустичком комфору. Оставимо за тренутак естетску страну пројекта и усредсредимо се на патримонијалне вредности. Потези попут рушења читаве фасаде или уклањања свих међуспратних конструкција ради стварања слободног простора се чине као врло радикални потези – ишли бисмо толико далеко да кажемо да је шећерана послужила као омот за Пианов пројекат, да у првом плану није било важно представити идентитет објекта као некадашње производне целине, већ да се пројекат окренуо величању архитектонских интервенција и нових материјала који су употребљени у том процесу.

Зашто нудимо овакво тумачење пројекта? Није циљ овог разматрања да се доведу у питање Пианова способност да се бави конверзијама и његови пројекти у овој области, већ да се укаже на утицај који он као архитектор светског реномеа има на едуковање младих архитеката. Недостатак објективног критицизма у вези са пројектима конверзије, претеран оптимизам, вредновање естетске компоненте и врло мало интересовање за патримонијалне вредности може дати (и даје) негативне последице. Критицизам стиже од стране историчара, али је врло дискретан и опрезан (како рећи нешто негативно о пројекту једног од ретких архитеката који представља италијанску савремену архитектуру у свету?). Тако своју критику о конверзијама у Италији, али и архитектурама, даје Аугусто Витале (А. Vitale, 2012: 101):

„Ако и изгледа да су, у многим аспектима, блокиране операције рушења, остају у сваком случају неодговарајуће употребе простора, дискутабилне конверзије, промене функције које употребљавају реторику индустријске археологије да би створиле привид културе за спекулативне операције. Али највеће опасности са којима ћемо се суочавати у будућности јесу пропадање наслеђа услед небриге и интервенције свемоћних архитеката суперстарова.“

Шећерана у Класе (провинција Равене)

Ова фабрика, према Алесандру Масарентеу, представља један од најинтересантијих архитектонских комплекса (Сл. 9 и 10), пре свега због своје форме, позиције у односу на пругу Равена-Римини и улице Ромеа Векија и Класенсе, као и због близине базилике *Sant'Apollinario in Classe*, која се налази на листи UNESCO-а као светска баштина (А. Massarente, 2011: 121; I. Zanier, 1996: 144–147).

Комплекс је већ 1983. год. био обухваћен PRG-ом општине Равена са намером да прими Археолошки музеј, да би техничким нормама предвиђеним тим планом 1993. год. био подељен на 4 потцелине. Прва је обухватала главни објекат шећеране и била предвиђена за смештај главног изложбеног простора музеја са пратећим службама као што су депозити, каталогизација, простор за истраживачки рад, дидактику и културне активности (Сл. 11 и 12).

Друга потцелина је обухватала простор некадашњих складишта за шећерну репу, полупроизводе и готове производе, а требало је да буде конвертована у изложбени, конгресни и комерцијални простор. Трећа потцелина је дата на коришћење општини Равена, док је четврта уступљена приватном сектору, за изградњу резиденцијалних комплекса и пратећих садржаја.

Конверзија комплекса у Класе се сматра једним од најконзистентнијих пројеката у Емилија-Ромањи, због тога што је реализован уз коришћење урбанистичких инструмената и у складу са правцима развоја одређеним урбанистичком планификацијом. Највећим постигнућем овог пројекта сматра се чињеница да је јавном сектору припао најзначајнији део комплекса и да је он имао контролу над процесом, користећи се инструментима планирања просторног развоја, али и остваривањем сарадње са приватним сектором (А. Massarente, 2011: 125).

Сл. 9 и 10.

Напуштена шећерана у Класе

Fig. 9. and 10.

Abandoned sugar factory in Classe

сл. 11 и 12.

Пројекат за археолошки музеј у Класе-рендеринг

Fig. 12 and 13.

Project for the archaeological museum in Classe-3D model

Шећерана Eridania у Ферари

Комплекс је дефинисан пругом Падова – Болоња, По ди Воланом и обилазницом око Фераре (Сл. 13). Његова конструкција је започела 1898. год. да би већ следеће године започео са производњом. Напуштен је 1968. год. (R. Roda, F. Guerzoni, 1992: 77–84).

Тек 1985. год., након скоро две деценије од напуштања, развија се пројекат за његову регенерацију, промовисан од стране општине Ферара и *Fondo Regionale per le Infrastrutture Economiche e Territoriali*¹⁰, са намером да се некадашња шећерана користи као сајамски простор. Основна идеја је била да се главни објекат подели у више нивоа и да се таквом фрагментацијом обезбеди више простора за различите активности. План је такође предвиђао очување инфраструктуре, као што су биле велике каде од армираног бетона, раније коришћене за прање репе пре њеног уласка у фабрику.

Првобитни план никада није остварен, јер 1990. год. Универзитет у Ферари долази у посед комплекса и мења његову будућу намену. Наиме, представници Универзитета, у складу са општином Ферара, елаборирају нови мастер план, који је израђен од стране исте пројектантске групе која је израдила и план са сајамском употребом. Међутим, испоставило да су два плана аналогна и да се не разликују, и сам ректор, Виторио Дал Пиаз (Vittorio Dal Piaz) подсећа, на једној конференцији посвећеној валоризацији баштине индустрије шећера, на неприлагођеност новог плана будућој функцији, која би била – седиште техничких факултета и нови технолошко-истраживачки центар (Del Piaz, 2009).

сл. 13.

Шећерана у Ферари након напуштања

Fig. 13.

Sugar factory in Ferrara before abandonment

После ангажовања новог пројектног тима и финализације финалног плана, који је испунио очекивања свих учесника, приступило се његовој елаборацији. Прва варијанта је подразумевала конструкцију објеката у облику лука – једну врсту тампон-зоне између постојећих и нових објеката. У том „луку“ би се налазиле *servizi*¹¹: *aula magna*¹², библиотека, универзитетски ресторан, бар и канцеларије администрације. Радијално постављени на овај лук надовезивали би се нови објекти различитих департмана и лабораторије (Rebecchini, G., 2006: 62–71).

Друга варијанта је била креирана услед економских ограничења. Позиција нових објеката је задржана, док су функције из међузоне, између департмана и шећеране, претрпеле промену у виду могућности смештаја у већ постојеће објекте. Међузона је дефинисана као једна авенија са дрворедима, како би се јасно нагласила разлика у историјском развоју локације. У међувремену, објекти из тампон зоне нису реализовани.

Улога Универзитета у овом случају се сматра пресудном. Користећи своје капацитете као и стручни кадар, ова институција се показала довољно јаком и утицајном у дијалогу са приватним и јавним ентитетима, са јасно дефинисаним циљем да обезбеди нову социјалну функцију комплекса и укључи га у његов урбани контекст (Сл. 14).

¹⁰ Регионални фонд за економску и територијалну инфраструктуру.

¹¹ Servizi су на италијанским факултетима секундарне функције.

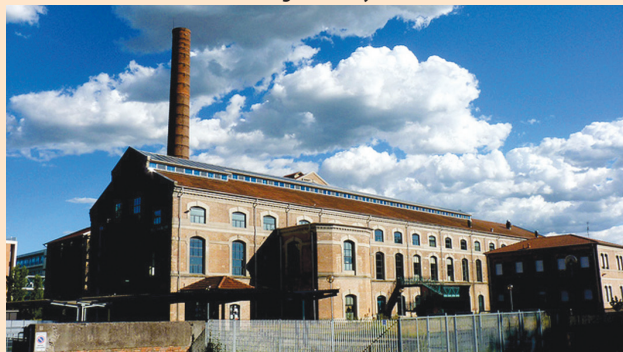
¹² Aula magna је централни и највећи амфитеатар, који се користи за конференције или предавања са великим бројем студената.

сл. 14.

Шећерана у Ферари након конверзије

Fig. 14.

Sugar factory in Ferrara after the conversion

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Посебне вредности и стратегије за регенерацију комплекса шећерана

Анализом случајева са подручја Емилија-Ромање, пре свега у односу на различит опсег интервенција и стратегија реквалификације, могуће је дефинисати различите вредности. Тако се издвајају: пејзажне вредности, које произилазе из припадности одређеном културном пејзажу или одређеној материјалној култури; амбијенталне или еколошке вредности, настале напуштањем комплекса и настањивањем одређених животињских врста или „враћањем” биљних врста које су биле потиснуте индустријским развојем; архитектонске вредности, које се огледају у постојању компатибилности комплекса у функцији могућих стратегија трансформација; историјске и културне вредности, које омогућају стварање архива и документационих центара, који би могли да помогну у очувању преосталих остатака као што су документи, научна и технолошка знања, машине и архитектонски комплекси.

Оно што издваја регион коме припадају изучавани примери су управо локалитети самих комплекса. Они се у великом броју случаја налазе ван густо изграђених градских центара, у срцу пољопривредног подручја. Чак и данас су видљиви трагови инфраструктурне мреже, тј. везе са системом железничког и друмског саобраћаја, као и са хидрауличким системом канала који прожима територију. Тако се комплекси налазе у самом средишту једног комплексног система, који је физички и симболички у исто време. То је културни пејзаж, који обухвата такође домен симболике, због вредности које му друштво приписује, а то се огледа у препознатљивом културном идентитету који се може пратити од локалног ка националном нивоу (Biancardi, E., 2005: 27–35).

Интересантно је приметити какву улогу напуштени комплекси могу имати у очувању животне средине, или прецизније речено, како брига за околину и брига за баштину могу имати заједнички и позитиван епилог. Такав је био случај са шећераном у Кодигороу (Codigoro), где се група грађана и асоцијација окупила око заједничког циља – очувања новоствореног (или обновљеног) екосистема. Наиме, услед дугог периода колико је шећерана била напуштена, вегетација је полако прекрила парцелу, док су велике каде за истовар и прање шећерне репе биле испуњене атмосферским падавинама и тако постале уточиште за птичје врсте. Тако је шећерана постала део центра за очување фауне „*Garzaia di Codigoro*”.

Шећеране поседују сопствене архитектонске вредности које се идентификују преко њима својствених морфолошких кодова. Тако имамо различите димензије објеката, диктиране управо особинама машина које су се користиле у технолошком процесу, следи шематска носећа конструкција, са елементима који се понављају и подсећају на серијску производњу, којој је супротстављена варијабилност у екстеријеру, тј. присуство различитих типологија објеката, као што су: машинска хала, магацини, силос, високе пећи,

димњаци и каде за шећерну репу.

Интересантно је типолошко поређење које аутор Алесандро Масаренте прави између класичне и индустријске архитектуре, доводећи последњу на компаративни ниво и дајући јој заслужену вредност. Он главну халу пореди са главним бродом катедрале; магацини подсећају својим празнинама на хипостилне дворане египатских храмова; димњаци, високе пећи и силоси на куле средњовековних италијанских градова (Massarente, A., 2011: 135).

Треба имати у виду да очување ових елемената често доприноси само делимично очувању сећања на некадашњу функцију, јер су документација, машине и знање потребно да се њима управља изгубљени, уништени, а у најбољем случају расути.

Валоризација ове баштине се може реализовати и преко креирања такозваних „путева баштине” – искуство које је већ дало резултате у оквиру програма ERIH¹³. На овај начин могло би се приступити ревитализацији објеката и презентацији технологије, некадашње и актуелне, са циљем да се формира мрежа ових објеката. Сама њихова локација то омогућава, обзиром да се комплекси налазе у приобалном подручју уз Јадранско море у регионима Венето, Емилија-Ромања, Марке и Молизе. Универзитет у Ферари и Департман за архитектуру су се већ ангажовали у овом погледу, што се може видети и у пројекту *TranStory – Travelling through History. Thematic routes in the Adriatic cultures*. Циљ је био стварање културних итинерарија који би омогућили кретање туриста од балнеарских места ка унутрашњости, коришћењем пловних путева попут река и канала, што би довело до диверсификације културне понуде и одрживог туризма.

Мало опширнија анализа изложених примера доводи нас до још једног проблематичног питања, а то је улога урбанизма и његових инструмената у процесу урбане регенерације. Могуће је уочити да је у неким примерима процес трансформације био последица интеракција и преговора између јавног и приватног сектора. Улога јавне администрације је била да доноси и намеће регулаторни оквир за будуће акције, као и да буде гарант тутеле и очувања најважнијих делова комплекса, у одређеним случајевима постајући њихов власник.

Врло често саме технике или смернице које су биле предвиђене пројектом конверзије или регенерације нису могле да обезбеде квалитет интервенције, пре свега зато што се нису користиле оним прелазним методама између плана и пројекта (као што су шеме или мастерпланови). Употреба ових инструмената може значајно допринети рафинацији стратегија трансформације напуштених комплекса и успешности архитектонских интервенција.

Мастерплан се показао као један од есенцијалних инструмената у партиципативном процесу, у оквиру којег се решавају конфронтације између учесника као што су различити промотери, јавна администрација, надлежне институције, асоцијације и носиоци разних интереса у

¹³European Routes of Industrial heritage. Више информација на : <http://www.erih.net/>

локалној заједници. У читавом процесу, улога истраживачких институција при универзитетима је веома важна, јер оне могу идентификовати управо она интердисциплинарна знања која су значајна за тутелу и валоризацију наслеђа. Ова афирмација нас поново враћа на значај интердисциплинарног присуства у процесу вредновања наслеђа.

Желео бих да се захвалим Јелици Јовановић из Групе архитектата, Београд и Рифату Куленовићу, шефу Заштите индустријског наслеђа у Музеју науке и технике у Београду, на њиховом ентузијазму, доброти и помоћи које су ми пружили приликом мог студирања у иностранству и у мом истраживачком раду.

ЛИТЕРАТУРА

- Biancardi, E. (2005) *Le radici della dolcezza. La bieticoltura e l'industria saccarifera nel Veneto del '900*, Rovigo, Minelliana, pp. 11–19, 27–35.
- Bondoni, A., G. Callegari, C. Franco, L. Gibello (2005) *Stop & Go. Il riuso delle aree industriali dismesse in Italia. Trenta casi di studio*, Firenze, Alinea, pp. 155–159.
- Celano, E., S. Chirico (2011) *Industrial archaeology and Creativity for the Restauration of Abandoned areas*, Redige No. 2, pp. 148–158
- Dal Piaz, V. (2008) *Gli spazi per la ricerca e i programmi di riqualificazione dell'università*, Presentato nel ambito del Workshop Internazionale: *Zuccherifici: conoscenza, valorizzazione, riuso. Le fabbriche trasformate: i casi studio degli zuccherifici di Ferrara. Da edificio produttivo a complesso fieristico e infine a polo per la didattica e la ricerca universitaria: il caso del complesso dell'ex-Eridania a Ferrara*, Ferrara
- Franz, G. (2001) *Trasformazione, innovazione, riqualificazione urbana in Italia*, Milano, Franco Angeli
- Gelsomino, L., P. Orlandi (2003) *Forme e traccie dell'abitare*, Bologna, Editrice Compositori, pp. 120–122.
- Gregotti, V. (1997) *Metafore di eternità*, *Domus* No. 795, luglio – agosto
- Irace, F. (2002) Spazio acustico e scatole sonore: Renzo Piano e l'architettura musicale, In: Rossi, A.: *Renzo Piano. La fabbrica della musica. L'Auditorium Paganini nella Città di Parma*, Editrice Abitare Segesta, Milano, pp. 26–28, 36, 44, 46, 65.
- Massarente, A. (2011) *Gli zuccherifici in Emilia-Romagna. Riflessioni attorno a modelli, strumenti e tecniche per la valorizzazione di un patrimonio in corso di trasformazione*, In: Fontana, M. T. e Chirigu, E.: *Il patrimonio industriale dell'Emilia-Romagna*. Atti del convegno di Bologna (2 dicembre 2009), Bologna, Crace editrice, pp. 113–139.
- Morpurgo, G. (2004) *Gregotti Associati*, Ginevra – Milano, Rizzoli-Skira, 200–205.
- Negri, A., M. Negri (1978) *Archeologia industriale*, Firenze, D'Anna
- Rebecchini, G. (2006) *Frammenti di architettura italiana*, Firenze, Pasigli Editori, pp. 62–71.
- Roda, R., G. Guerzoni (1992) *Il tempo delle ciminiere. Censimento fotografico del patrimonio storico industriale della provincia di Ferrara. Parte prima: 1800-1920*. Vol.1., Padova, Interbooks, pp. 77–84.
- Sibra, G. (2009) *Gli zuccherifici di Cecina e Sermide. Progetti dolci in sistemi territoriali complessi*, Settimo Milanese, Stampamatic, pp. 11–23.
- Vari autori (1977) *San Leucio: Archeologia, storia, progetto*. Milano, Formichiere
- Vitale, A. (2012) *Luci e ombre sulla gestione del patrimonio industriale dismesso*, *Techne* No. 2, p. 101.
- Zannier, I. (1996) *Viaggio nell'archeologia industriale della provincia di Ravenna*, Ravenna, Longo Editore, pp. 20–21, 64–65, 144–151.